
К.С. Шахбазян

канд. юрид. наук,
учений секретар Центру досліджень
інтелектуальної власності та трансферу технологій НАН України
e-mail: karina@nas.gov.ua

ЗАСТОСУВАННЯ В НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЯХ ЦИТАТ ІЗ ОПУБЛІКОВАНИХ ТВОРІВ, ПРАВА НА ЯКІ НАЛЕЖАТЬ ІНШИМ АВТОРАМ

<https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.337.051>

Розглянуто низку питань, пов'язаних із правилами цитування опублікованих творів інших авторів: надано загальне поняття цитування, його види, зазначено законодавчу базу з питань авторського права, пов'язаних з цитуванням; визначені основні правила, види правопорушень, пов'язаних з порушеннями норм законодавства щодо вимог до оформлення цитат, плагіату та самоцитування; також розглянуто процедуру судового захисту авторського права у разі неправомірного цитування та плагіату.

Ключові слова: правила цитування, плагіат, судова експертиза щодо встановлення авторства, авторське право.

Цитата — це точний дослівний витяг із якого-небудь твору одного автора і включення його у твір іншого автора для ілюстрації тези, підтвердження того чи іншого припущення, заперечування якогось аргументу або ж для критики цитованого твору. Варто зазначити, що використання цитат стосується не тільки фрагментів літературних творів, а й інших творів — фотографій, відеозаписів, звукозаписів, креслень, даних у графічній формі тощо.

Виділяють такі способи використання даних, ідей, слів із інших творів у своєму тексті: 1) анотація або резюмування; 2) непряме цитування; 3) пряме або дослівне цитування; 4) запозичення формул, положень, ілюстрацій, таблиць і ін.

Кожен із цих способів включення запозичень до свого тексту необхідно супроводжувати бібліографічним посиланням на джерело. Відсутність такого посилання вважається плагіатом.

Існують певні випадки цитування: цитування за вторинними джерелами, згадка іноземних авторів і термінів, самоцитування, цитування законодавчих актів.

Цитування за вторинними джерелами можливо тільки на етапі ознайомлення з темою і проблематикою дослідження.

Самоцитування — це часта практика в наукових роботах. Раніше опубліковані дослідження автора можуть бути джерелом цитати. Такий вид цитування дає змогу уникати дублювання інформації та самоплагіату. Він допомагає направити зацікавленого читача до попередніх і пов'язаних робіт. Власні цитати повинні бути оформлені за всіма правилами цитування. Необхідно пам'ятати, що цитування власних робіт повинно бути доречним і обґрунтованим, доповнювати наукову роботу і відповідати її завданням.

Цитування законодавчих актів необхідно здійснювати за первинними джерелами, тим більше, що всі законні і підзаконні акти є публічною і загальнодоступною інформацією. Цитати з вторинних джерел будуть невиправданими, а імовірно й некоректними. Потрібно переконатися в тому, що документ набув чинності, а посилання здійснюється саме на чинну його редакцію.

Міжнародно-правова та законодавча регламентація правил цитування. Бернська Конвенція містить комплекс положень, які передбачають різні обмеження виключних прав, закріплених у вигляді мінімального рівня охорони, до яких належить і цитування.

Ст. 10 Конвенції передбачає, що, дозволяється використання цитат із твору, який правомірно зроблено доступним для загального відома, за умови дотримання добрих звичаїв і в обсязі, виправданому поставленою метою, включаючи цитування статей із газет і журналів у формі оглядів преси.

Відповідно до п. 1 ст. 10 допускається цитування твору без згоди власників авторських прав за обов'язкового дотримання таких умов:

- цитування повинно здійснюватись із дотриманням добрих звичаїв, тобто відповідати як встановленій практиці, так і розумінню сумлінного використання для кожного з можливих випадків;
- цитування може здійснюватись тільки в обмеженому обсязі, виправданому цілями, заради яких таке цитування здійснюється.

Згідно з п. 3 цієї статті Конвенції додатковою умовою правомірного використання розглянутих винятків є також дотримання вимоги про наведення джерела цитування (видання книги, газети, журналу і т. д.) та імені автора, якщо воно якимось чином було позначено на використаному джерелі цитування. Це положення забезпечує дотримання особистого немайнового права автора на ім'я.

Рекомендації щодо охорони та захисту авторського права у разі цитування містяться у нормах Цивільного кодексу України¹, Законів України "Про авторське право і суміжні права"², "Про інформацію"³, "Про друковані засоби масо-

¹ Цивільний кодекс України (поточна редакція від 19.07.2017). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40—44. Ст. 356.

² Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 № 3792-ХІІ (у чинній редакції від 26.04.2017). *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст. 64.

³ Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ (у чинній редакції від 01.01.2017). *Відомості Верховної Ради*. 1992. № 48. Ст. 650.

вої інформації (пресу) в Україні"⁴, "Про видавничу справу"⁵, у Кримінальному кодексі України⁶, Постанові Кабінету Міністрів України № 541 "Про затвердження Положення про Національний репозитарій академічних текстів"⁷ та інших нормативно-правових актах. У випадках, передбачених ст. 21—25 Закону № 3792-ХІІ, твір може бути вільно, без згоди автора (інших осіб, які мають авторське право) та безоплатно, використаний будь-якою особою за умови дотримання вимог, передбачених зазначеними статтями. Цим Законом передбачена дозволена форма фіксації чужого твору: текстові, звукові, відеоцитати, короткі уривки, ілюстрації, цитати в огляді преси, включені до програм мовлення.

На практиці можливі такі випадки вільного використання творів, пов'язані із цитуванням (ст. 21 Закону № 3792-ХІІ): використання цитат (коротких уривків) з опублікованих творів в обсязі, виправданому поставленою метою. Допускається цитування з науковою, дослідницькою, полемічною, критичною або інформаційною метою із правомірно оприлюднених творів в обсязі, виправданому метою цитування.

Обмеження майнових прав, встановлені ст. 21—25 зазначеного Закону, здійснюються за умови, що вони не завдаватимуть шкоди використанню твору і не обмежуватимуть безпідставно законні інтереси автора.

Головне правило вільного використання творів — обов'язкове дотримання особистих немайнових прав автора, передбачених ст. 14 Закону № 3792-ХІІ, а саме: зазначення імені автора і джерела запозичення, прав власник має право вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі і репутації автора (право на недоторканність твору). Ці права є невіддільними (невідчужуваними) від автора твору і такими, що не передаються, не заповідаються, не даруються.

Заборонено привласнення авторства на твір особою, яка не є його автором. Особи, які використовують твори, зобов'язані зазначити ім'я автора під час використання твору, навіть у випадках вільного використання твору (ст. 21—25 Закону № 3792-ХІІ). Важливо, що цитований текст (твір або його складова частина) однозначно ідентифікуються як вставлений, тобто як частина іншого тексту, твору.

Захист прав автора, порушених у разі неправомірного цитування або плагіату, відбувається у судовому порядку. Цитування, як зазначено вище, допус-

⁴ Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16.11.1992 № 2782-ХІІ (у чинній редакції від 15.06.2017). *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 1. Ст. 1.

⁵ Про видавничу справу: Закон України від 05.06.1997 № 318/97-ВР (у чинній редакції від 19.07.2017). *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 32. Ст. 206.

⁶ Кримінальний Кодекс України. Закон від 05.04.2001 № 2341-ІІІ (у чинній редакції від 10.07.2017). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25—26. Ст. 131.

⁷ Про затвердження Положення про Національний репозитарій академічних текстів: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.07.2017 № 541. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/541-2017-%D0%BF>

кається лише в обсязі, виправданому метою цитування. Конкретний обсяг цитат законом не регламентований і може бути предметом судового спору, якщо автор цитованого твору побачить утиск своїх законних інтересів.

Нормативне регулювання судового захисту авторських та суміжних прав міститься в ряді законодавчих та підзаконних актів, зокрема: в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 № 5 "Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав", яка роз'яснює, на що треба звернути увагу у порцесі захисту порушених прав автора у справах, які стосуються і цитування.

У разі звернення до суду за захистом власних порушених авторських прав автор розраховує перш за все на припинення дій, що порушують його право, та на отримання справедливої компенсації за завдану шкоду, а також на притягнення до відповідальності винних осіб. Однак позивач повинен довести факт наявності в нього авторського права і (або) суміжних прав, факт порушення його прав відповідачем або загрозу такому порушенню (розміщення авторських матеріалів без згоди автора, плагіат, піратство тощо), розмір шкоди (за винятком вимоги виплати компенсації), якщо вона завдана, та причинно-наслідковий зв'язок між завданою шкодою і діями відповідача.

Об'єктивно дослідження вищеописаних обставин потребує спеціальних знань, якими суд не володіє. Саме тому зазвичай призначають процесуальний засіб доведення — судову експертизу. Необхідність призначення того чи іншого виду експертизи залежить від поставленої перед судом проблеми. Найчастіше виникають такі питання: чи використано чужий твір без згоди автора (або іншої особи, яка має авторське право), зокрема, у формі плагіату або піратства? У такому разі призначають експертизу літературних та художніх творів. У науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень до п. 5.3.1 викладено типові питання, які ставлять перед експертом у таких випадках. У розгляді справ про порушення авторських та суміжних прав судовому експерту можуть бути орієнтовно поставлені такі питання: "Чи є текстовий матеріал (його фрагменти), розміщений (розміщені) у монографії, статті, брошурі або іншому виданні чи веб-сайті, повним або частковим відтворенням літературного твору..., авторські права на який належать..."; "Чи є зображення, розміщене на сторінці газети, журналу або іншому виданні чи на веб-сайті, відтворенням фотографічного твору..., авторські права на який належать...". Право на визнання свого авторства (зазначення імені), право залишатись анонімом, право обирати псевдонім чи право на недоторканність твору є особистими немайновими правами. Тому відповідно до ст. 268 ЦК на вимоги про захист таких прав позовна давність не поширюється.

Незважаючи на лаконічність і однозначність правил цитування, автори наукових робіт періодично припускаються помилок, які є грубим порушенням авторського права. Ось деякі з них:

1. Відсутність посилання на джерело цитати у списку використаної літератури.
2. Відсутність посилання у випадку розміщення (цитування) графічних матеріалів.

3. Дослівне переписування тексту і "черги" з цитат.

4. Порушення правил вторинного цитування. Автори досить часто цитують інформацію так, ніби самі знайшли її в першоджерелі, або так, ніби вона належала автору вторинного джерела.

5. Помилки при цитуванні іноземних авторів. Неправильний переклад прізвища автора, відсутність оригінального написання імені та прізвища, помилки в парафразі у випадку самостійного використання (перекладу з іноземної мови) джерела.

6. Використання цитат з неперевіреною авторством.

7. Складними є випадки включення співавторами одного і того ж тексту в свої дисертації. В принципі, це можна визнати допустимим, але при цьому має бути явно вказано нероздільне співавторство або авторство окремих фрагментів. Важливу проблему становлять запозичення з різного роду звітів і подібних колективних праць. По-перше, їх складно виявляти; по-друге, складно вичленити внесок автора дисертації.

8. І, нарешті, найнеетичніша і найвагоміша помилка: відсутність лапок і посилання на джерело інформації. У такому випадку цитата вважається плагіатом.

Отже, можна визначити такі особливості наведення цитат та застосування у наукових виданнях фотографій, малюнків та інших творів, права на які належать іншим авторам.

Обсяги цитування. У зв'язку з викладеним, здійснюючи посилання на твори інших авторів, необхідно дотримуватись системи чітких правил і параметрів. Неможливо дати вичерпну відповідь, який саме обсяг цитування є припустимим, оскільки багато залежить від обсягу і характеру твору, його жанру і художньої форми, хоча й існують визначені норми щодо цитування, його ознак і цілей. Разом з тим відсутня єдина методика для визначення порушення допустимих обсягів цитування творів, і відповідно, віднесення фактів до категорії присвоєння авторства (плагіату) та самоплагіату.

Однак існує кілька підходів до визначення допустимого обсягу цитування: за змістом цитованого фрагмента твору або обсягом цитати у порівнянні із загальним обсягом цитованого об'єкта авторського права. Зазвичай такі норми містяться у роз'ясненнях ВАК України (нині ДАК МОН України) "Основні вимоги до дисертацій та авторефератів дисертацій", у міждержавних і державних стандартах з інформації, бібліотечної та видавничої справи (бібліографічний запис та бібліографічний опис).

Плагіат, окрім порушення норм цивільного законодавства, ще є кримінальним злочином — у сучасному законодавстві плагіат визначений як привласнення авторства, якщо це діяння "спричинило великі збитки автору чи іншому правовласнику" (ст. 176 Кримінального Кодексу України). У радянській практиці відповідно до ст. 492 ЦК СРСР допускалося без згоди автора і без сплати авторської винагороди, але з обов'язковим зазначенням прізвища автора, твір якого використано, і джерела запозичення, відтворення в наукових і критичних роботах, навчальних та політико-освітніх виданнях окремих виданих творів науки, літератури і мистецтва і уривків із них. При цьому дозволялось від-

творення у вигляді цитат у межах, обумовлених метою видання, в обсязі, що не перевищує в цілому одного авторського аркуша з творів одного автора.

Міжнародний досвід свідчить про подібні підходи: в США існує правова доктрина сумлінного використання (англ. *Fair Use*), у рамках якої допускається вільне використання захищених авторським правом матеріалів за дотримання певних умов: сумлінне використання допускається без отримання дозволу власника авторських прав до тих пір, поки воно сприяє "прогресу науки і корисних мистецтв".

Ключовими факторами для визначення сумлінності використання твору є: мета і характер використання, включаючи питання, чи має таке використання комерційний характер або є некомерційним і відбувається з освітніми цілями; сутність твору, що охороняється авторським правом; обсяг та істотність використаної частини по відношенню до обсягу всього твору, захищеного авторським правом (у середньому допускається цитування не більше 5 % загального обсягу твору); вплив використання на потенційний ринок або вартість твору, захищеного авторським правом.

Видається можливим відзначити, що у випадку порушення допустимих обсягів цитування можуть мати місце два види порушення авторських прав: якщо відсутні відомості про автора цитати або великого уривка письмового твору, то можливо говорити про порушення права на ім'я автора; якщо ж має місце факт невідповідного використання значної частини твору без дотримання правил цитування, то виникає можливість залучення до відповідальності за привласнення авторства (плагіат).

Недотримання визначених обсягів і способів цитування може розглядатися як умисне привласнення авторства твору (плагіат), яке, за наявності збитку у великому обсязі для правовласника, може бути розглянуто як злочин відповідно до Кримінального кодексу України. Вказане діяння може полягати, зокрема, у випуску чужого твору (у повному обсязі або частково) під своїм ім'ям. У будь-якому випадку нормативні числові параметри не визначені. Не визначені вони і судовою практикою, що створює своєрідний простір для судових рішень.

Визначення плагіату: "плагіат — оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору" (ст. 50 Закону України "Про авторське право та суміжні права").

Самоцитування і самоплагіат. Останнім часом у середовищі вчених активно обговорюється проблема самоцитування і самоплагіату. Інтерес до цієї теми підігривається практикою розрахунку індексів наукового цитування, які безпосередньо впливають на рейтинг ученого і оцінку результативності діяльності наукової організації у цілому. Самоцитування є виправданим, оскільки далеко не всі читачі знайомі із попередніми роботами автора. Водночас нова публікація часто є продовженням попередніх, оскільки присвячена викладенню результатів наукових досліджень, що також продовжують і розвивають попередні роботи і розвідки. Тому цілком можна зрозуміти вченого, який бажає у новій статті послатися на свої попередні роботи з даної тематики. Просте відсилання до таких

робіт не має вважатися самоцитуванням. Самоцитування стає неминучим тоді, коли вчений працює над якоюсь унікальною проблемою, яку крім нього ніхто не розробляє. У цьому випадку йому більше нема на кого послатися.

Зовсім без самоцитування обійтися неможливо. Воно необхідне у багатьох науках. До самоцитування вдаються для порівняння актуальних результатів дослідження з отриманими раніше, а також у разі продовження раніше порушеної теми. Тому єдиним розумним виходом, здавалося б, може стати обмеження обсягу самоцитування. Поширеною є думка, що не варто допускати самоцитування понад 25 % від обсягу нової статті для себе (на власні праці) і 35 % — для співавторів (на праці співавторів).

Самоцитування також підвищує індекс Хірша і середній рівень цитування. Іноді шляхом самоцитування науковці здійснюють штучне підвищення (накрутку) цих індексів, за що їх критикують. Тому все частіше з фактичних розрахунків показників цитування виключають випадки самоцитування одного учасника (для розрахунку показників певного науковця) або ж і цитування публікацій у рамках одного журналу (для розрахунку індексів журналів).

Інша проблема, тісно пов'язана із самоцитуванням, — самоплагіат, тобто переміщення одного і того ж фрагмента власного тексту автора з однієї публікації в іншу, а то і подвійна чи багаторазова публікація однієї й тієї ж статті. Якщо при цьому такий фрагмент не оформлюється у вигляді цитати і на нього немає посилання, то це називається самоплагіатом. При виявленні значних, більше 50 %, збігів пропонованих до публікації рукописів з уже опублікованими тим самим автором, редакція журналу, зазвичай, повертає їх з вимогою переписати текст або проставити цитати. При цьому головна вимога до нової статті — її наукова новизна по відношенню до попередніх робіт.

Цитування ілюстративного матеріалу. Основними видами ілюстративного матеріалу в наукових творах є креслення, технічні рисунки, схеми, фотографії, діаграми та графіки. Кожна ілюстрація має відповідати тексту, а текст — ілюстрації. Назви ілюстрацій розміщують після їхніх номерів. За необхідності ілюстрації доповнюють пояснювальними даними (підписами). Головна їхня відмінність від інших об'єктів авторського права полягає в тому, що цитуючи їх, можна наводити матеріал повністю, оскільки вони є малооб'ємними творами.

Якщо використовують відомості, матеріали з монографій, оглядових статей, інших джерел із великою кількістю сторінок, тоді в посиланні необхідно точно вказувати номери сторінок, ілюстрацій, таблиць, формул із джерела, на яке є посилання в творі.

Бібліографічне посилання. На кожную цитату має бути оформлене бібліографічне посилання, тобто сукупність бібліографічних відомостей про цитований, розглянутий або згаданий у тексті документ, необхідних і достатніх для загальної характеристики, ідентифікації та пошуку. Бібліографічні посилання вживають у разі: цитування; запозичення положень, формул, таблиць, ілюстрацій; необхідності відсилання до іншого видання, де повніше викладено питання; аналізування в тексті опублікованих робіт.

Види бібліографічних посилань за місцем розташування: внутрішньо-текстові (безпосередньо в рядку після тексту, до якого відносяться); підрядкові (внизу сторінки, під рядками основного тексту). Автор може обрати зручний для нього варіант і повинен застосовувати тільки один вид бібліографічних посилань у всій роботі. Бібліографічний опис джерел складають відповідно до чинних стандартів з бібліотечної та видавничої справи⁸.

Висновки. Цитати, а також усі запозичені дані (нормативи, цифри та ін.), повинні мати бібліографічне посилання на первинне джерело.

Можна процитувати малооб'ємні твори повністю (фотографія або малюнок), можна компіювати думки різних авторів і створювати таким чином власні "твори". У будь-якому випадку нормативні числові параметри не визначені. Не визначені вони і судовою практикою, що створює своєрідний простір для судових рішень. Порушення може зводиться до відсутності зазначення автора і джерела запозичення (приховане цитування). У невеликих уривках таке цитування досить складно визначити, особливо в творах науки, оскільки стиль наукових текстів має велику кількість шаблонів, які можна зустріти практично в усіх наукових статтях. Так, наприклад, юристи не можуть не використовувати формулювання законів і правових доктрин.

Якщо ж використано фрагменти чужих текстів, які мають творчий характер, відрізняються оригінальністю і мають авторський стиль, то такі запозичення можна визначити тільки шляхом авторознавчої експертизи.

Shahbazian K.S.PhD (Law)
Center for Research of Intellectual Property
and Technology Transfer of the NAS of Ukraine

USE IN SCIENTIFIC PUBLICATIONS OF CITATIONS FROM PUBLISHED WORKS, THE RIGHTS TO WHICH BELONG TO OTHER AUTHORS

This paper deals with a number of issues associated with rules of citation of the published works of other authors: the general notion of the citation, its types, the legislative base on copyright issues, related to the citation are presented. The basic rules for making citations, types of offenses that violate legislation regarding requirements for making quotations, plagiarism and self-citations are defined. Also, the procedure for judicial protection of copyright in case of unlawful citation and plagiarism is considered.

Keywords: rules of citation, plagiarism, forensic examination on authorship, copyright.

⁸ Основні вимоги до дисертацій та авторефератів дисертацій. *Бюлетень ВАК України*. 2007. № 6 (зміни: 2008. № 3). URL: <http://old.niss.gov.ua/Aspirant/vymog2.htm>. Див. також ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 "Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1—2003, IDT)", ДСТУ 3582—97 "Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові в бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила", ГОСТ 7.12—93 "СИБИД. Библиографическая запись. Сокращение слов на русском языке. Общие требования и правила", ГОСТ 7.11—78 "СИБИД. Сокращение слов и словосочетаний на иностранных европейских языках в библиографическом описании".